

УДК 911.3:33:339.92(477+470+571)

Копачинська Г. В. асп.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ В МЕЖАХ ЧОРНОГО МОРЯ - ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ЇЇ ЯК МОРСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Ключові слова: єврорегіон «Чорне море», транскордонне співробітництво, морський потенціал, Україна, енергетична сфера.

Вступ. Постановка наукової проблеми. Питання транскордонної співпраці є надзвичайно актуальним для України. Адже вона має кордони з багатьма державами і 19 областей України є прикордонними. Тому для цих областей транскордонне співробітництво є одним із пріоритетних напрямків діяльності. Крім того Україна є морською державою, її вихід до Чорного та Азовського морів надає їй переваги економічного політичного та геополітичного характеру, сприяє утвердженню як активного учасника зовнішньополітичних морських відносин. Тому дослідження перспектив транскордонного співробітництва України в межах Чорноморського регіону є актуальним на сучасному етапі її розвитку та становлення як морської держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням передумов та факторів становлення транскордонного співробітництва України в межах Чорного моря займалися такі вчені як І. Іртищева [1], Р. Круглякова, М. Круглякова, Н. Шевцова [2], О. Ливень [3], Н. Мікула [4], В. Редькіна [5], В. Хількевич [7] та інші. У своїх дослідженнях вони розглядають особливості становлення транскордонного співробітництва в межах Чорного моря, його ресурсний потенціал та вплив чорноморського співробітництва на становлення України як морської держави.

На особливу увагу заслуговує праця «Перспективи освоєння нафтегазового потенціала українських акваторій Чорного і Азовського морей» автора О. Ливень [3], в якій він глибоко аналізує енергетичний потенціал Чорного моря та вказує на важливість формування відповідної стратегії транскордонного співробітництва в межах даного регіону, що сприятиме подальшому його освоєнню. В своїй праці «Європейське співтовариство та перспективи економічного розвитку Чорноморського регіону» автор В. Редькіна [5] вказує на необхідність залучення України до транскордонного співробітництва в межах єврорегіону «Чорне море», завдяки чому вирішуватимуться стратегічні завдання її економічного, геополітичного та екологічного розвитку.

Не дивлячись на всю важливість проблеми формування транскордонного співробітництва в межах єврорегіону «Чорне море» та

участі в ньому України, ця тема недостатньо досліджена у вітчизняній науці. Існують певні дослідження історичних, геополітичних, економічних аспектів становлення транскордонного співробітництва України в межах Чорного моря, проте відсутнє комплексного політико-географічного дослідження даної проблеми. Залишаються відкритими багато проблемних питань пов'язаних з забезпеченням належних умов функціонування єврорегіону «Чорне море» та участі в ньому України, невирішеним лишається питання встановлення українсько-російського морського кордону. Важливо відзначити, що тема досліджується переважно в інформаційному режимі на сторінках періодичної преси, що зумовлює потребу узагальнення та проведення більш глибокого аналізу особливостей становлення та формування транскордонного співробітництва в межах єврорегіону «Чорне море» та участі у ньому України.

Мета статті – дослідження особливостей та перспектив здійснення транскордонного співробітництва України в межах Чорного моря та його вплив на розвиток її як морської держави.

Основними **завданнями**, котрі вирішувалися в процесі дослідження, були: розглянути особливості формування і функціонування єврорегіону «Чорне море»; дослідити перспективи розвитку транскордонного співробітництва між державами-учасницями єврорегіону; висвітлити основні проблемні питання функціонування єврорегіону «Чорне море» та шляхи їх подолання; проаналізувати передумови та фактори формування транскордонного співробітництва України з сусідніми їй державами в межах Чорного моря; дослідити вплив участі України в єврорегіоні «Чорне море» на її становлення як морської держави.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Єврорегіон «Чорне море» було створено м. Варна (Болгарія) 26 вересня 2008 р., за ініціативи Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи [7]. До даного єврорегіону увійшли: Болгарія, Греція, Румунія, Україна, Туреччина, Росія, Грузія, Придністровський регіон Молдови (м. Тираспіль).

Основними цілями співробітництва в межах єврорегіону «Чорне море» стали: захист спільних інтересів членів та підготовка спільної стратегії розвитку; обмін досвідом та ноу-хау; підготовка спільних програм та стратегій розвитку, а також реалізація дій, спрямованих на їхню імплементацію; розвиток соціальної та економічної діяльності, повага до навколишнього середовища.

Основними пріоритетами розвитку відносин в єврорегіоні «Чорне море» стали : затвердження демократії і безпеки в регіоні, розширення і поглиблення співпраці в рамках ЧЕС і ГУАМ, розширення двостороннього і багатостороннього співробітництва країн регіону з питань спільної енергетичної політики, транзиту енергоносіїв, активізація взаємодії з європейськими регіональними організаціями у формуванні субрегіональних

систем колективної безпеки на користь всіх держав Чорноморського регіону, врегулювання «заморожених» конфліктів.

Формуванню і утвердження співпраці між сусідніми країнами в межах єврорегіону «Чорне море» передувало ряд факторів та особливостей їх економічного, політичного, історичного та культурного розвитку.

По-перше, до даного регіону Чорне море відноситься 10 держав: шість прибережних або країни Причорномор'я (Болгарія, Грузія, Росія, Румунія, Туреччина, Україна), а також Азербайджан, Вірменія, Греція і Молдова. Всі ці держави досить відрізняються як за рівнем політичного, економічного, гуманітарного розвитку так і за сферами власної зовнішньополітичної співпраці. Також є ряд проблемних питань, котрі є для них спільними. Тому створення транскордонного об'єднання в межах чорноморського регіону не лише мало сприяти їх активному співробітництву але і допомагати у вирішенні ряду стратегічно важливих питань. Важливе значення в даному процесі мала посісти і Україна.

По-друге, до сьогодні країни регіону не є однорідними не лише в політичному, але й в будь-якому іншому вимірі (економічному, гуманітарному, безпековому, релігійно-конфесійному), вони мало зацікавлені в розвитку торговельних зв'язків у регіоні. Для більшості країн регіон не є головним ринком збуту продукції національної економіки. Так, лише Молдова і Грузія більшу частку свого експорту спрямовують до регіонального ринку (54,5% і 45,4%, відповідно); ще три країни – близько або понад третини загального експорту (Болгарія – 31,5%; Вірменія – 35,5%; Україна – 36,7%). Регіональні лідери – Росія і Туреччина, спрямовують до регіонального ринку лише 14,3% і 14,2% експорту, відповідно [1].

Крім того, країни регіону належать до різних макрорегіональних утворень або мають з ними формалізовані зв'язки різного рівня (ОБСЄ, ЄС, СНД), а також до різних систем колективної безпеки (НАТО, ОДКБ). Лише одна регіональна організація об'єднує всі 10 країн – ОЧЕС, однак до неї належать також дві балканські країни – Албанія і Сербія, які досить віддалено причетні до співробітництва в Чорноморському регіоні та його проблем.

По-третє, всі країни регіону мають подібні історичні особливості формування, зокрема: взаємні або односторонні територіальні претензії, висловлювані на офіційному чи неофіційному рівнях (Румунія/Україна; Росія/Україна; Азербайджан/Вірменія; Грузія/Росія; Румунія/Молдова); наявність чотирьох «заморожених» конфліктів (Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах), а також – нерегульованість проблеми Північного Кіпру; зростання напруженості у «трикутнику культур»: християнство – іслам – західна секуляризована культура (християнство/іслам; християнство, іслам/західна культура) [5].

По-четверте, як геополітична цілісність Чорноморський регіон на цей час не сформований. Він розглядається здебільшого як суто географічний і

геостратегічний транспортний і транспортно-енергетичний вузол, що сполучає Захід (Європу) і Схід (Азію), забезпечує постачання вуглеводнів з Росії і Каспійського регіону до Європи. Саме в такій якості він є предметом інтересу як внутрішніх, так і зовнішніх суб'єктів.

По суті, регіон є сукупністю суверенітетів, певним конгломератом країн, що знаходяться на різних етапах політичного та соціально-економічного розвитку, – це ускладнює становлення Чорномор'я як цілісної регіональної спільноти.

Також ситуація в регіоні значною мірою залежить як від складних і суперечливих загальносвітових процесів, так і подій в його найближчому оточенні. Значною мірою на ситуацію в регіоні впливає боротьба за лідерство, що відбувається між провідними гравцями – Росією, Туреччиною, США, ЄС і НАТО, серед яких можна виокремити такі конкурентні групи [4]:

- Росія - Туреччина - США, ЄС, НАТО – з приводу сфер інтересів, напрямів і способів розв'язання “заморожених” конфліктів, які є засобом підтримання власної присутності, а також впливу на ситуацію в регіоні (субрегіоні); “розморожування” конфліктів під егідою одного з провідних гравців автоматично підвищує його вагу і вплив у регіоні;

- Росія - США – з приводу нарощування присутності в регіоні, розміщення військових баз, зокрема елементів ПРО у країнах Південно-Східної Європи;

- Росія - ЄС – з приводу маршрутів та умов енергопостачання, впровадження прозорих ринкових процедур на всьому ланцюжку “постачальник-транзитер-споживач”;

- Росія - НАТО – з приводу розширення Альянсу на схід, невизнання ним сфер виняткового впливу Росії, несумісності підходів до врегулювання конфліктів.

Групи інтересів або ситуативні тимчасові коаліції країн регіону є наступними: за участі всіх гравців – розбудова транспортних коридорів Схід-Захід, удосконалення економічних зв'язків і збільшення товарообігу, вжиття заходів зміцнення безпеки; Росія + США + НАТО + ЄС – розвиток і забезпечення безпеки енергопостачання, транспортних торговельних маршрутів на суші, морі та в повітрі; протидія глобальним і регіональним асиметричним загрозам; ЄС + НАТО + США – поширення в Чорноморському регіоні демократії, запровадження механізмів ринкової економіки, підтримка орієнтацій на західні цінності; Росія + Туреччина – запобігання зміцненню присутності в регіоні позарегіональних гравців, зокрема перебуванню в басейні Чорного моря їх військово-морських сил; підтримка Ірану як конкурента США в регіоні, запобігання його маргіналізації та перетворенню на джерело загроз.

Україна, модернізуючи власну економіку, шукає шляхи для кооперації, формування рівноправних, взаємовигідних партнерських відносин з країнами регіону. Її інтереси у сфері використання Чорного моря як стратегічного

ресурсу знаходяться, у площині його ресурсного потенціалу та транзитних можливостей. За оцінками експертів, потенційні вуглеводні запаси Чорного та Азовського морів складають 1,5 млрд тон або 1,5 трлн м³. У газовому еквіваленті це 30 % усіх запасів України. Такі обсяги не мають стратегічного значення, однак ефективне використання цих ресурсів здатне сприяти вирішенню енергетичних проблем нашої держави [2].

Також, у силу природних географічних, геологічних і кліматичних особливостей практично вся причорноморська смуга має великий потенціал використання альтернативних і відновлювальних джерел енергії: вітроенергетика, сонячна енергетика, енергія хвиль, припливів і відливів, геотермальна енергетика. Особливості регіону роблять упровадження енергетичних проектів у сфері альтернативної енергетики більш ефективним і рентабельним. Це, у свою чергу, відкриває додаткові можливості для залучення інвесторів і передових технологій.

Значним і важливим для України є і транзитний потенціал Чорного. Основну частину (близько 98 %) товарообігу нафти, що проходить через українські порти, складають транзитні потоки, а основну частину товарообігу нафтопродуктів складають експортні (більше 70 %) і транзитні (29 %) потоки. Основна частка транзиту нафти і нафтопродуктів, що обслуговується українськими портами – російський транзит [3].

Варто зазначити, що енергетична сфера є тією ланкою що пов'язує всі країни регіону і може стати важливим чинником їх співпраці та взаємодії. Реалізація енерготранспортних проектів у регіоні, визначає і спрямовує розвиток основних елементів енерготранспортної інфраструктури, а їх основна мета – забезпечити можливість доставки енергоресурсів від постачальників (умовно – на сході чорноморського басейну) до споживачів (умовно – на заході чорноморського басейну). При цьому практична реалізація цих проектів залежатиме від успішності пошуку збалансування конкуруючих інтересів основних акторів у регіоні, серед яких, слід зазначити, не тільки причорноморські держави, але й країни постачальники (Центральноазійські, Азербайджан, Іран), споживачі в ЄС, а також США.

Регіональні інтереси України з державами чорноморського регіону в енергетичній сфері є наступними.

Росія активно протидіє можливості реалізації ЄАНТК „Одеса-Броди” в аверсному режимі, прагнучи використовувати нафтогін у режимі реверсу задля забезпечення російського транзиту. Перспектива монополізації Росією танкерного транзиту в Чорному морі в умовах відсутності належного українського танкерного флоту збільшить політичну залежність України від Москви. Посилення власної російської енерготранспортної інфраструктури в регіоні може призвести до відмови Росії від використання транзитних послуг українських нафтових терміналів, що не вигідно Україні економічно.

Інтереси України і ЄС в енергетичній сфері в рамках ЧР значним чином співпадають. Зокрема, реалізація проекту ЄАНТК „Одеса-Броди” в

аверсному режимі цілком відповідає диверсифікації шляхів і джерел постачання енергоресурсів до ЄС. Проект активно підтримується центральноєвропейськими (Польща, Чехія, Словаччина), а також балтійськими (Латвія, Литва, Естонія) країнами ЄС. Підтримка проекту „Одеса-Броди” з боку ЄС зафіксована у двосторонній договірно-правовій базі України з ЄС.

Особливістю ЄС як регіонального актора в енергетичній сфері є те, що представляючи інтереси покупців (споживачів) енергоресурсів, він володіє достатніми фінансовими і економічними можливостями. Без підтримки ЄС важко реалізувати будь-який масштабний енергетичний проект у регіоні.

У 1997 р. уряди України і Туреччини підписали угоду про нафтопровідну систему Джейхан-Самсун, якою передбачалося прокачування іракської нафти в об'ємах 25 млн т на рік з Джейхана у Самсун (тобто, за напрямком із Середземного у Чорне море), а далі – танкерами в Україну [6]. У стадію практичної реалізації проект так і не перейшов. Водночас початок війни в Іраку навесні 2003 р., а також рішення України про реверсне використання „Одеса-Броди”, прийняте пізніше того ж року, у принципі „заморозили” нафтовий проект з Туреччиною.

З 2004 р. Туреччина віддала перевагу реалізації проекту Самсун-Джейхан, що передбачає транспортування нафти з Чорного у Середземне море. Україна ж розглядає інші варіанти наповнення нафтопроводу „Одеса-Броди” (Азербайджан, Казахстан).

Співробітництво в енергетичній сфері є важливою складовою двосторонніх відносин між Україною та Грузією. Зокрема, країни співпрацюють в напрямку диверсифікації джерел постачання енергоносіїв до України і країн ЄС, що передбачає: співробітництво щодо реалізації проекту ЄАНТК „Одеса-Броди”; участь у спільному вивченні проекту створення міжнародного газотранспортного консорціуму для транспортування енергоносіїв з країн Близького Сходу і Азії (Туркменістан, Казахстан, Узбекистан, у перспективі – Іран) через території Азербайджану, Грузії, України та Польщі до європейських країн; розробка проекту будівництва нового газопроводу Грузія – Україна – ЄС (GUEU) для транспортування каспійського газу територією Грузії і України до країн Східної Європи (вартість проекту – 2,5 млрд дол. США, розробник – Компанія „Міжнародний консорціум Грузія – Україна – ЄС – трубопровід (GUEU)”, реалізація проекту може бути розрахована на період 5-7 років) [1]. Також між двома країнами ведеться тісна співпраця щодо реалізації транспортних проектів.

Концептуальні погляди України і США щодо побудови системи енергетичної безпеки в регіоні значною мірою співпадають. Обидві країни виступають за деполітизацію і демонополізацію енергетичної сфери, заперечують використання енергетичних важелів у політичних цілях і зацікавлені у побудові конкурентного енергетичного ринку, що передбачає вільний доступ до джерел енергоресурсів і транзиту.

Незважаючи на те, що США неодноразово висловлювали політичну підтримку реалізації проекту “Одеса-Броди” в аверсному режимі, американська стратегія щодо виведення енергетичних потоків із Чорного у Середземне море фактично вступає у протиріччя з ЄАНТК „Одеса-Броди”. Зокрема, підтримка Сполученими Штатами проекту Баку-Тбіліссі-Джейхан фактично позбавила “Одеса-Броди” вільних ресурсів азербайджанської нафти, яка тепер спрямовується до Середземноморського узбережжя. Аналогічно, американська підтримка проекту Самсун-Джейхан за напрямком з Чорного у Середземне море дедалі ускладнює пошук вільних ресурсів нафти для гарантованого завантаження “Одеса-Броди” [7].

У жорсткій конкурентній боротьбі за енергетичні ресурси Сполучені Штати діють виходячи із своїх власних інтересів, що не завжди збігаються з інтересами України. Однак США і на далі зберігатимуть потенціал стратегічного партнера України в енергетичній сфері завдяки своїм потужним фінансовим і технологічним ресурсам, готовності розвивати інвестиційне партнерство, значному політичному і військовому потенціалу на Близькому Сході, значному впливові на Туреччину.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснення транскордонного співробітництва в межах Чорного моря є надзвичайно важливим для України. В 2008 р. в даному регіоні було створено єврорегіон «Чорне море», учасником якого стала і Україна. Співпраця в межах Чорноморського регіону є надзвичайно важливою та перспективною для нашої країни, адже вона полегшить інтеграцію України в усі існуючі міжнародні виробничі ланцюги, посилюючи рівень активності бізнесу, його інноваційність та конкурентоспроможність. Крім того Чорне море має значний ресурсний, транзитний та енергетичний потенціал, що є вагомим чинником налагодження співробітництва між країнами-учасницями єврорегіону, в тому числі і для України. Проте існує безліч проблем регіонального співробітництва в Чорноморському басейні, котрі можуть бути розв’язані тільки спільними зусиллями чорноморських держав та Європи. Їх розв’язання можливе за умови створення соціальних, політичних та економічних передумов для динамічного та стабільного розвитку країн даного регіону.

У подальших дослідженнях перспективним убачається вивчення шляхів подолання існуючих проблем транскордонного співробітництва України в межах Чорноморського регіону, що забезпечить виконання стратегічних завдань геополітичного, економічного і екологічного характеру в межах регіону Чорне море.

Список використаних джерел

1. Іртищева І. О. Стан та тенденції розвитку Причорноморського регіону / І. О. Іртищева // Регіональна економіка. – 2009 р. - №1. – 173 с.
2. Круглякова Р., Круглякова М., Шевцова Н. Геолого-химическая характеристика естественных проявлений углеводородов в Черном море / Р. Круглякова, М. Круглякова,

Н. Шевцова // Геология и полезные ископаемые Мирового океана [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nbu.gov.ua>

3. Ливень О. Перспективы освоения нефтегазового потенциала украинских акваторий Черного и Азовского морей / О. Ливень // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uaenergy.com.ua>

4. Мікула Н. А. Експертна оцінка проектних пропозицій щодо розвитку єврорегіонального співробітництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. Редькіна В. А. Європейське співтовариство та перспективи економічного розвитку Чорноморського регіону / В.А. Редькіна // Інвестиції: практика та досвід.-2008. - №23. – С. 45-48.

6. Українським шельфом цікавляться великі іноземні компанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua>

7. Хількевич В. І. Основні тенденції розвитку ситуації в Чорноморському регіоні. Загрози і виклики Україні. / В.І. Хількевич // Держава та регіони. –2009. –№3. – 230 с.

Копачинська Г. В. Транскордонне співробітництво України в межах Чорного моря - важливий чинник розвитку її як морської держави

Розглянуто особливості формування і функціонування єврорегіону «Чорне море». Висвітлено основні проблемні питання функціонування єврорегіону «Чорне море» та шляхи їх подолання. Проаналізовано вплив участі України в єврорегіоні «Чорне море» на її становлення як морської держави.

Ключові слова: єврорегіон «Чорне море», транскордонне співробітництво, морський потенціал, Україна, енергетична сфера.

Копачинская Г. В. Трансграничное сотрудничество Украины в пределах Черного моря как важный фактор развития ее как морского государства. Рассмотрены особенности формирования и функционирования еврорегиона «Черное море». Освещены основные проблемные вопросы функционирования еврорегиона «Черное море» и пути их преодоления. Проанализировано влияние участия Украины в еврорегионе «Черное море» на ее становление как морского государства.

Ключевые слова: еврорегион «Черное море», трансграничное сотрудничество, морской потенциал, Украина, энергетическая сфера.

Kopachinska G. V. Transborder cooperation of Ukraine within the Black Sea as an important factor in the development of a marine state. The peculiarities of euroregion "Black Sea" formation and functioning are considered. The basic problems of euroregion "Black Sea" functioning and the ways of their overcoming are analyzed. The influence of Ukraine's participation in the euroregion "Black Sea" for its as a naval power development is considered.

Key words: euroregion "Black Sea", cross-border cooperation, marine potential, Ukraine, energetics sphere.